

szemle

„Minden este népmese”

BÁLINT PÉTER: *MESEÉRTÉS ÉS ÉRTELMEZÉS*; KÁDÁR ANNAMÁRIA: *MESEPSZICHOLÓGIA; MESETERÁPIA A GYAKORLATBAN*

A mese iránti oktatáspolitikai és tudományos érdeklődés az utóbbi években egyre erősödő tendenciát mutat: az EMMI által a közelmúltban meghirdetett *Minden este népmese – Tegyük együtt a magyar népmesekincs terjedéséért!* című cselekvési program az egyik legnyilvánvalóbb bizonyítéka ennek, de a hazai könyvkiadás címlistái is tükrözik. A hagyományosnak mondható irodalomtörténeti és néprajzi kutatás, valamint a szintén régebbi keletű pszichoanalitikus vizsgálatok mellé leginkább az irodalom- és gyermekirodalom-elméleti, antropológiai, illetve pszichológiai irányultságú, de saját diszciplínájukon belül is igen heterogén megközelítések csatlakoztak, és tették a meséről szóló diskurzusokat kifejezetten interdiszciplináris jelenséggé. A mesekutatás tehát üdvözölhető módon új árnyalatokkal gazdagodva igen szerteágazó területeket fog ma át, képviselői egymástól eltérő ambíciókkal az olvasóközönség más-más csoportjait veszik célba, ugyanakkor csak ritkán fordul elő, hogy egymással érdemi párbeszédet is folytatnának. Jól példázza ezt a helyzetet a közelmúltban megjelent, az alábbiakban bemutatandó három könyv is: Bálint Péter *Meseértés és értelmezés – A kárpát-medencei népmesehagyomány hermeneutikai vizsgálata* (Didakt, Hajdúböszörmény, 2013) és Kádár Annamária *Mesepszichológia – Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban* (Budapest, Kulcslyuk, 2012) című kötete, valamint a Boldizsár Ildikó szerkesztésében megjelent, tanítványai írásait tartalmazó *Meseterápia a gyakorlatban* (Budapest, Magvető, 2014). A jelen írás célja a kötetek ismertetésén, értékelésén túl a köztük lévő kötődések, pragmatikai különbségek felmutatása is, különös tekintettel arra, mennyire tekinthető sikeresnek a szemléletmódjukat és módszereiket meghatározó tudományágak összehangolása a mese jelenségével és a mesekutatás eddigi eredményeivel.

Az elsőként említett két szerző, bár különböző tudományos háttérrel rendelkezik – az előbbi irodalmár, az utóbbi pszichológus – a kutatás tárgyán túl az oktatás színterén is találkozhat, hiszen mindketten – egyébként a recenzióhoz hasonlóan – az óvó- vagy tanítóképzésben (is) tevékenykednek, amely képzési ág tradicionálisan kitüntetett szerepet biztosít a mesének az irodalmi és anyanyelvi nevelés módszertana területén. Az oktatási cél itt az, hogy a leendő pedagógusok megfelelő irodalmi műveltséggel, műfaj történeti és poétikai ismeretekkel felvértezve lássák és használják a mesében, elsősorban a népmesében, illetve a klasszikus vagy a kánonképzés folyamatába már bekerült kortárs műmesében rejlő nevelési és fejlesztési lehetőségeket. Noha e kötetek esetében nem egyetemi vagy főiskolai jegyzetekkel van dolgunk, nem csupán azért, mert erre vonatkozó kijelentés nem található egyikben sem, hanem azért is, mert beszédmódjuk vagy (a *Meseértés és értel-*

mezés esetében) az olvasótól implicit módon elvárt előzetes tudás alapján sem sorolhatók a felsőoktatás e szegmensében általában alkalmazott tankönyvek közé, az oktatói munka során szerzett tapasztalatok direkt vagy indirekt módon mégis viszsza-közszönnek a szövegekben. Úgy tűnik, létrejöttük abból a helyes belátásból fakad, hogy a mesében rejlő tudásanyag, valamint a meséből nyerhető irodalmi-esztétikai, pedagógiai és pszichológiai kompetenciák elsajátításában nemcsak a pedagógusok lehetnek érdekeltek. A *Meseterápia a gyakorlatban* szerzői is lényegében ennek a felismerésnek egy továbbvitt, a terápiás fejlesztés terepén alkalmazott változatát képviselik, amely Boldizsár Ildikó munkásságát különösen a *Meseterápia – Mesék a gyógyításban és a mindennapokban* (2013) című kötete óta jellemzi. A mese mindennapi „használatát” háttérben nála is „az óvodás kortól egészen a felnőttkorig” tartó pedagógiai elkötelezettség áll.

Bálint Péter *A kárpát-medencei népmesebogyomány hermeneutikai vizsgálata* alcímet viselő tanulmánykötetének írásai egységesen a kárpát-medencei multiethnikus népmesebogyomány, ezen belül a kevésbé ismert és tipológiailag is bizonytalanabb státusú cigány népmesekincs megismertetésével végső soron a kulturális távolság mérséklésére törekuszenek. Az átfogó, kulturális antropológiai célkitűzéshez kapcsolódóan további, az érvelésben többször érzelmi hangsúllyal előtérbe kerülő, nagyszabású vállalkozásokkal is találkozunk: paradigmaállítás a mesekutatás területén, a kanonizált mesekorpusz átalakítása és kultúraközvetítés. A paradigmaállítás és iskolaalapítás igényét – és az előzmények ismeretében mondhatjuk, tényét – Bálint Péter esetében hasonló szemléletű munkák alapozzák meg, és a *Meseértés és értelmezés* illeszkedik a Biczó Gáborral és Bódis Zoltánnal alapított, elsősorban a mese műfajára koncentrált 'Alkalmazott narratológiai műhely' koncepciójába, amelynek alapvetéseit Biczó Gábor programadó írása, *A mese hermeneutikája* (*Bárka*, 1999/1–2, 13–34.) fektette le már másfél évtizeddel korábban. Véleményünk szerint a mese megértendő-elvegzendő feladatként vár befogadójára (mesélőjére és hallgatójára egyaránt), és vezeti el az igazsághoz, mint ahogy azt egyébként minden műalkotás teszi. Ugyanakkor a mese ezt a feladatot – s így ragadható meg talán legtömörebben, meglehetősen leegyszerűsítve e kötet alapállítása is – fokozottan és egészen sajátosságosan hajtja végre: az átadás folyamata, a kollektív tudás és képzelet koncentrált reprezentációja, nem utolsósorban pedig archaikus gyökerei révén egy különleges esztétikai-kulturális narratívumról van szó, amelynek bemutatásában Bálint Péter az antropológiai diszpozíciót hermeneutikai szemlélettel finomhangolja, és teszi nemcsak filozófiailag, hanem filológiai-lag is érzékennyé. Felfogásában „(a) mese az adott lokális közösség évszázados élet-tapasztalatán nyugvó történet, mely (1) mindenkor valamilyen körülmények között adott társas (házastársi, vérségi, baráti, ellenséges, jó és rossz) viszonyrendszerben; (2) a hős önmaga diszpozíciójában és Lévinas reszponzív etikájának szellemében: a másik sűrgető-feleletigényére adandó válasz elkerülhetetlenségében tárja föl értelmét; (3) s amelyet mindig egy adott közösség erkölcsi normarendjét reprezentálja” (15.).

Szimpatikus vonása a kötetnek, hogy nem kísérletezik a lehetetlennel, nem próbál olyan átfogó elméleti keretet adni, amely magába kívánná fogadni az összes empirikusan meseként kezelt szöveget. Az a tény, hogy vizsgálatának tárgya a tradicionális népmese, valójában azt jelenti, hogy a műmeséket egyáltalán

nem, a mesegyűjtők ízlésének és ideológiájának „áldozatul esett”, „kijavított” népmeséket pedig csak fenntartásokkal tartja mesének, mivel esetükben a tradicionális mesére elsődlegesen jellemző (szakrális) kommunikációs folyamat vagy nincs jelen, vagy sérült. A kötet egyik legfontosabb tanulmánya éppen ezért Honti János szellemi örökségét méri fel, értelmezi és írja tovább leginkább Ricoeur, Blumenberg, Marquard hermeneutikájára és Tengelyi László fenomenológiai megállapításaira hivatkozva. Bálintnál is a megőrzés-változtatás, a „metamorphosis” kerül előtérbe, akárcsak a pszichológiai indíttatású mesekutatásban, de őt a hermeneutikai folyamat, és nem a lelki hatásmechanizmusok vagy a befogadóra gyakorolt empirikus hatás foglalkoztatja. A vizsgálat a szöveg értelmének arra a tulajdonságára irányul, ahogy az elbeszélő/továbbadó/befogadó a cselekmény megalkotásán és a hős sorsán keresztül saját horizontjához, léthelyzetéhez igazítja a hagyományt, és hallgatósága, illetve a saját maga számára is egy ideális világot teremt: Hontihoz hűen állítja, hogy a mesei narratíva az aktuális valóság korrekciójaként értendő, „be-mutatása annak, milyennek kellene lennie a világrendnek, a fizikainak és az erkölcsinek egyaránt”. A mese antropológiai mozzanata tehát, csakúgy, mint a mítoszé, hogy értelemléhetőségeket nyit meg közössége, közönsége számára; nem a valósággal szembesít, hanem ahhoz képest alternatívát kínál. A kötet további elemzéseinek ennek a folyamatnak a gócpontjait azonosítják be, olyan fenomenológiai szempontból jelentős alakzatokat járnak körbe figyelemre méltó szövegismerettel, amelyek a szakrális kommunikációs jelleget fenntartják, az interpretált történetek és élettörténetek alakulásában pedig meghatározóak. A vizsgált kérdések komplexitása és filozófiai igényű tárgyalása révén Bálint Péter könyve elsősorban a mesekutatásban és az irodalomhermeneutikai diskurzusban már jártasságot szerzett olvasó számára ajánlható.

Hogy Kádár Annamária célközönsége más, mint az előző köteté, már a harsány hangvétellel, közérthető stílusban induló írás legelején egyértelművé válik: Einsteint idézi, akit az „évszázad emberének választottak, és akinek nyelvöltögetős fényképe bejárta a világsajtót”. Az ő *bon mot*-ja szerint „[c]sak kétféleképpen élheted az életet. Vagy abban hiszel, hogy semmi sem varázslat. Vagy pedig abban, hogy a világon minden varázslat.” *A Mesepszichológia – Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban* cím alapján az olvasó inkább tudományos problémafelvetést és hipotézisalkotást várna, kiegészítve a meseszövegek pszichológiai szempontú elemzésével. Kádár Annamária könyve viszont inkább az élet- vagy üzletvezetési tanácsokat kínáló íráskor stílusát követi. „A mese egy biztonságos értékrendszer kialakítását segíti elő: tiszteletre, szeretetre, kitartásra, önmagunk iránti hűségre nevel. A józan valóságérzék és a kreatív fantázia kombinációja olyan erőt ad, ami felnőttként segít álmaink megvalósításában, az akadályok leküzdésében, céljaink elérésében – és olyan hitet, hogy bár az egész világot nem válthatjuk meg, a körülöttünk zajló eseményekbe, történésekbe igenis van beleszólási lehetőségünk.” (17.)

Csak utalásokból következtethetünk valamiféle meglehetősen ellentmondásos meseképre, hiszen a megállapítások hol a varázsmesékre, hol konkrét műmesékre, meseregényekre, hol általában a mesére vonatkoznak, majd valószínűleg narratív pszichológiai megfontolásból gyermeknarratívumokról beszél. A mesék tehát a *Mesepszichológia* implicit állítása szerint olyan gyermekeknek szánt és/vagy általuk fogyasztott szövegek, amelyek vagy attól tartoznak ebbe a cso-

portba, hogy eleget tesznek bizonyos pedagógiai feladatoknak és fejlődépszichológiai kritériumoknak, vagy pedig gyermekek elbeszélései. Bár például az első fejezetekben elsősorban irodalmiak, és itt Piaget, Mérei–Binét jól ismert munkái nyomán a gyermek kognitív fejlődése, illetve a varázsmesék és az általuk inspirált irodalmi mesék világában is megmutatkozó sajátosságai (intuitív és szinkretikus gondolkodás, animizmus, artificializmus stb.) között von párhuzamot, a későbbiekben a mese a narratívum, a történet egyszerű szinonimája lesz (*Mesélj magadról! A személyes élettörténet, mint mese*), és a mese irodalmi–esztétikai kvalitásai végképp eltűnnek a könyvből. Bántó hiányosság, hogy egy mesével foglalkozó szakkönyv nem foglalkozik tárgyának definiálási nehézségeivel, és gyanútlan olvasóit is megteveszti azzal, hogy reflektálatlanul érvényesít eltérő szempontokat. Ebben a tekintetben ironikusan is érthető a Saint-Exupérytől kölcsönzött fejezetcím a kötet közepe táján: „Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.”

Az érzelmi intelligencia, mint a szív látása vagy az *Érzelmi fejlődés a pszichoszociális fejlődéelmélet tükrében* című fejezetek mint önálló tanulmányok teljesen nélkülözhetik az irodalmi betéteket és műfaji megfontolásokat: a pszichológia itt megáll a saját lábán. A szerző valószínűleg érzi is ezt az elhajlást a címben ígértektől, mert az utolsó fejezetben, az EQ-fejlesztő mesék előkészítése végett még visszatér a mese és a gyermeki lélek kapcsolatához, és Bettelheim, Verena Kast vagy éppen Boldizsár Ildikó megállapításaihoz csatlakozva foglalja össze az eddigieket: „A mese a gyermek világát testesíti meg, segít különválasztani egymásnak ellentmondó érzéseit. [...] A mese által megtanulja, hogy MINDEN érzése a személyiségének része, hogy ezek megfékezhetők, kezelhetők, irányíthatók.” (265–266.) A kötet végén található szövegek, amelyeket a szerző az érzelmi intelligencia fejlesztésére saját maga írt, irodalmi alkotásokként nem minősíthetők, sajnos itt világlik ki teljesen egyértelműen, hogy szerinte a mesének sem a nyelvi megformáltság, sem a világtéremtés vonatkozásában nincsenek különösebb esztétikai kritériumai, elegendőnek látszik csupán egy varázsmesei repertoárt felvonultatni, és elegyíteni azt egy bizonyos hiányt orvosló, pozitív kimenetelű történettel. Vagyis a mese itt egy pszichológiai szempontból hasznosnak tekintett szövegfajtvá degradálódik, ahol az elnevezés lényegében nem jelent többet, mint fikatív elbeszélést, amelynek mesei esztétikai varázsa eltörpül a példázatszerűséghez és tanító jelleghez képest. A *Mesepszichológia* ebben a tekintetben nincs egyedül a könyvpiacra, nagyon is népszerű trendekhez kapcsolódik: egyrészt azokhoz a tradicionális mesétől és népi kultúrától meglehetősen eltávolodott modern műmesékhez, amelyek az átlagos irodalmi műveltségű városi középosztály nyelvét és nézőpontját ruházzák fel gyermeki tulajdonságokkal, s ennek eredménye gyakran egy affektálásba csúszó szöveg lesz, másrészt némely, szülőknek szánt, irodalomszociológiailag hasonló helyzetű terápiás művekhez.

Boldizsár Ildikó Magvető Kiadónál megjelent sorozatát a hazai mesekutatás egyik legtermékenyebb vonulataként tarthatjuk számon, a szerző neve a tudatos építkezés és a kiadói/szerzői marketing eredményeképpen igazi *brand* lett a témában. A *Meseterápia a gyakorlatban* szervesen illeszkedik eddigi művei sorába, folytatja azt a koncepciót, amely szerint a mese jól működő emberi alapmintákat jelenít meg, olyan cselekvésmintázatokkal szolgál, amelyek a racionalitás uralta modernitásban talán nem tűnnek időszerűnek és működőképességnek, ennek ellené-

re az emberi természet elidegeníthetetlen elemei. Gondolatainak háttérében jól ki-vehető a nyugati gondolkodást a kezdetektől végigkísérő dichotómia mítosz és lo-gosz között: a racionalitáskritika szemszögéből nézve a mesében az elnyomott, el-fojtott mítosz igazsága jelentkezik látszólag ugyan komolytalanabb és gyermekibb formában, ám valójában autentikusan vezet vissza az emberi lélek eredeti és ősi szükségleteihez és adottságaihoz. Ezen a vonalon belül pedig mindenekelőtt Jung mesefelfogásához, illetve az általa inspirált nézetekhez csatlakozik, amelyek sze-rint a mese szimbolikus nyelve a kollektív és tudattalan lelki folyamatokat jeleníti meg, s éppen ezért lehet univerzális jelenség, amely – s ebben egyetértenek az itt tárgyalt kötetek – nem kötött sem térhez, sem időhöz, sem az individuális szub-jektumhoz. Szintén Jungtól származik az a meggyőződés, hogy a mesei szimboli-kus nyelvet nem értelmezni kell, mint ahogy például a freudi iskola teszi, hanem érteni és főképpen engedni, hogy hasson. Boldizsár Ildikó ezért nem is a mesema-gyarázó vagy tudós szerepét ölti magára, hanem a karizmatikus lelki vezetőét, aki utat mutat, keresgél és kalauzol a mesék sokaságában (lásd a *Mesekalauz* című kötetét), hogy egy konfliktusos helyzetre megtalálja a megfelelőt.

A *Meseterápia a gyakorlatban* tehát a szerkesztő előző köteteire épít, és ezek ismeretére számítva megengedheti magának, hogy a meseterapeuták konkrét me-seszövegekkel gondozott konkrét eseteit ismertesse. Érzelmileg, de intellektuáli-san is hatásos, ahogy a szerzők és tanítványok élményekből táplálkozó elkötele-zettsége átérzik a nyomtatott szövegen, és megkapó az élmény, ahogy az olvasó szeme előtt is végbemegy a metamorfózis: a mese itt ténylegesen visszatér a gyö-kereihez, rítussá alakul. A mesefoglalkozások ugyanis egy meghatározott célcso-port számára tervezett vagy megvalósított rítusoknak tekinthetők, ahol a mesetera-peuta egy konkrét célt tűz ki. Az egyik foglalkozás például a *Fehérlófia* Arany László-féle változatával a 17–18 éves kamasz fiúkat szólítja meg azért, hogy „meg-fogalmazzák maguknak a gyerek és felnőtt lét határait, minőségét” (87.). A foglalko-zásoknak a meseértés tehát inkább az eszköze, mint célja, többnyire meghatározott helyszínnel, időtartammal és ütemtervvel rendelkeznek, a rítusjellegét akusztikus és vizuális elemekkel erősítik, újraélesztve a mese eredendő multimedialitását. A köztük lévő feltűnő hasonlóság sem véletlen, módszertanukat a kötet szerzői Boldizsár Ildikó 120 órás képzésén sajátították el. A mesék alapos ismeretén túl a végzeteknek tudni-uk kell, hogyan idézzék meg az ősi mesei világképet (rituálékkal, mondókákkal, nép-dalokkal), fel kell ismerniük a cselekményben rejlő mintázatot, hogy összeköthessék a mesei szüzsét az emberi élethelyzetekkel, problémákkal. A harminchárom foglalko-zásterv vagy beszámoló így a szerzők diplomamunkáinak is tekinthető.

Nyilvánvaló, hogy ez a gyakorlatba ültetett mesekutatás is átlépi az irodalom-esztétikai határokat, közvetve arra kérdez, hogy milyen emberi (antropológiai, bi-ológiai, lelki) szükségletek lehetnek az olyan univerzális irodalmi konvenciók mélyén, mint amilyen a mese jelensége, és azt nézi, hogyan hasznosulhatnak a mese kognitív és főként érzelmi hatásai – a tradicionális értelemben vett esztétikai élményt messze meghaladó módon – a befogadó számára. Ezek a kérdések ma is fontosak és termékenyek, mivel különböző tudományos keretekbe állítva más-más irányból kínálnak olyan válaszokat, amelyek igen izgalmas párhuzamokat enged-

nek észrevenni. A hagyományos pszichológiai kutatás például ezeken a pontokon összeegyeztethetőnek látszik olyan újabb keletű kognitív és evolúciós pszichológiai vagy humánbiológiai tézisekkel is, amelyek a népmesében kódolt ősi viselkedési mintázatokban az emberi fajra jellemző, genetikailag programozott viselkedési normákat feltételeznek. Széles szakmai körben osztható feltételezésnek tűnik például az a megállapítás, hogy az irodalmi élménynek a történelem előtti időktől fogva meghatározó funkciói vannak a humán egyed és közösség számára, és az irodalmi műveknek evolúciós előnnyel is járó haszna lehet, hiszen szélesítik az emberi tudat kognitív, érzelmi és akarati horizontját. Ugyanakkor a művek befogadása kulturálisan is összeköt, érték- és élményközösséget teremt egy csoport tagjai közt, így integrálja a vélekedéseket, érzéseket és vágyakat a komplex társas fejlődés folyamán. Az antropológiai és pszichológiai mesekutatások lényegében ezeket a folyamatokat igyekeznek megragadni, s hogy vállalkozásuk milyen eredménnyel jár, jórészt attól függ, mennyire érzékenyek a mese komplexitásával szemben, és hogyan kezelik az interdiszciplinaritást: gyümölcsöző megállapításokhoz vezet, ha más tudományterületeket vonnak be az irodalmi vizsgálódásba, de célt tévesztenek, ha az egzaktabb, empirikusabb tudományok kedvéért megfélekednek a mese esztétikumáról.

Nem kell irodalmárnak lenni ahhoz, hogy evidencia legyen: a mese archaikus művészet, proto-költészeti forma. Befogadása Jungnál az ősi élményekben való részesülés lehetőségét kínálja, ugyanúgy, ahogy a műalkotás élvezete is: vagyis a mese pszichológiai és művészi ereje egymástól elválaszthatatlan. Akárcsak az irodalmi alkotás, azt „a jótékony és megváltó mélységet” érinti meg, „ahol még senki sem szigetelődött el a tudat magányában, hogy egy szenvedéssel teli tévútra térjen; ahol minden ember szíve együtt lüktet, és ezért az egyén érzése és cselekedete még az egész emberiséget eléri” (Carl Gustav Jung: *Pszichológia és költészet*). A mesekutatóknak, a mese hatásaival foglalkozó szakembereknek és a műveikből igény szerint táplálkozó oktatáspolitikusoknak nem szabad megfélekedni erről. Természetesen vélekedhetnek és nyilatkozhatnak a jungi megfogalmazásnál terminológiailag megfontoltabban vagy visszafogottabban is, csak arra vigyázzanak, hogy a mese áldozatul ne essen a felszínes pedagógiának. (*Didakt; Kulcslyuk; Magvető*)

SZILVÁSSY ORSOLYA

Anyaság, lányság, árvaság

TÓTH KRISZTINA: *A LÁNY, AKI NEM BESZÉLT*; ILLUSZTRÁLTA: MAKHULT GABRIELLA

Tóth Krisztina 2015-ös évében a gyerekirodalomé volt a főszerep: három könyve jelent meg. Elsőként májusban az édesanya mellrákműtétje köré szerveződő családi viszonyokat bemutató, *Anyát megoperálták* (Móra) című mesekönyv. A téma súlyosságát finom színvilággal és kecses vonalvezetéssel megrajzolt képekkel kompenzáló illusztrátor, Hitka Viktória is sokat tett azért, hogy egy igazán érzékeny és szerethető könyv kerüljön az olvasók kezébe. Októberben igazi szezonális aktualitással, az *Orrfűjós mesével* (Centrál Könyvek) bővült a repertoár. A téma ebben az alkotásban sem mondható szokványosnak. Egy olyan hétköznapi, ám első